

КОМУНИКАЦИОННАТА АКТИВНОСТ НА ЕТНИЧЕСКИТЕ ГРУПИ В БЪЛГАРИЯ

Пламен Братанов

Годишите преди и след настъпването на ХХІ век характеризираме като време, в рамките на което в различните краища на света се осъществяват радикални социални промени. Това е време, което поставя множество въпросителни към постигането на консенсуса в обществото, към осъществяването на съгласието, на доверието и на сътрудничеството във и между социалните групи в отделните страни в регионален и глобален смисъл. За същото това време специално у нас е характерно възникването на определен интерес към обясняването на измененията в нагласите, очакванията, нормите, ценностите, а и в социално-ролевото поведение на индивидите в ситуациите на превратности и на радикални социални преобразования.

Към значимите промени през последните години (и не само) в съвременното българско общество можем да прибавим и технологичното му обновяване, което намира своето естествено отражение в развитието на техническите средства за комуникация, а следователно – и във формите на социалната комуникация. Изглежда и поради това комуникационните технологии оказват и днес значително и забележимо въздействие върху природата на съвременната власт, върху нейната същност и роля или – ако си послужим с терминологията на Макс Вебер – върху законността, харизматичността и традицията. Всъщност, това са трите принципа, които легитимират устойчивостта и трайността на господството (властта), а също и функционирането и развитието на нейната бюрократична структура (Вебер, М., 1992).

Социалното неравенство, предизвикано специално от информатизацията на обществото,¹ която днес засяга дори и цели групи страни, във все по-нарастваща степен подчертава първостепенното значение (във всеки отделен случай) и на икономическия потенциал, определян от развитието на новите комуникационни технологии.

В същото време навсякъде в съвременния свят наблюдаваме различни модели на ежедневно съществуване на хората, различни типове на комуникационно поведение, културни навици и съответно – различни и преобладаващи в отделните групи ценности и идеали. Най-малкото поради тези причини можем да си зададем въпроса, какви са основанията за различното комуникационно поведение например на турския и на ромския етноси у нас в наши дни, в сравнение с това, което имат членовете на националната етническа

¹ Съдържанието на понятието “информатизация” употребяваме в съответствие с интерпретацията на информационното общество, която предлага Д. Маккуейл (1989). Според него същата тази интерпретация не трябва да бъде откъсвана от развитието на социологическата мисъл през изминалите години до днешния ден. Различието във времето е, че теоретичната рефлексия на информационното общество вече се основава на конкретни наблюдения, факти и анализи. Според Маккуейл, информационно “е това общество, в което информацията е определяна като най-ценен стратегически ресурс, като най-ценен произвеждан продукт. Това е общество, в което болшинството от работещите са информационни работници, в което информацията има икономическо и социално предимство, в сравнение с други индикатори на обществото”.

група – българите?² А такива различия наистина има и за доказателство можем да посочим резултатите от емпиричното социологическо изследване на родопското население, проведено от Института по социология при Българската академия на науките още през 1984 г., публикувани осем години по-късно – през 1992 г.³ Според тези резултати има големи различия във всекидневния живот на хората в този регион на България по отношение на културно-комуникационната сфера, в сравнение с останалата част от българското население тогава.

Изразено в процентно съотношение, населението от Кърджалийския регион, което не чете периодични издания, например достига числото 39,5 %, което рязко контрастира със съответния относителен дял на изследваното население от друг регион на нашата страна по същото време – района около град Пазарджик – 14,6 %.⁴

Подобни резултати са получени и по отношение на активността при радио- и телевизионното общуване.⁵

Изводът на изследователите за масовокомуникационната активност на различните етнокултурни групи – българи, българи-мохамедани и български турци, е, че тъкмо етнокултурната принадлежност стои в основата на съществуващите различия в нея. Същата констатация потвърждават и данните, изложени в табл. 1.⁶

Таблица 1

Изследвани лица по признака “масовокомуникационна активност” според етнокултурната им принадлежност, в %

Степен на активност	Етнокултурни групи			Общо
	Б	БМ	БТ	
Нулева	1,7	5,9	12,3	6,0
Ниска	22,3	42,7	51,1	36,8
Средна	29,2	28,0	22,7	26,9
Висока	46,8	23,4	13,9	30,3
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0

Източник: Добриянов, Величко, Атанас Атанасов, Велина Топалова, Тодор Петев, Силвия Дилова, Живка Стаменова, Начин на живот на родопското население. Състояние, фактори, перспективи, София, 1992, Издателство на Българската академия на науките, с. 167.

Деветнадесет години по-късно, в началото на новото хилядолетие, положението в този регион на България по отношение на интересуващата ни масовокомуникационна ангажираност на отделните етнокултурни групи е

² Стремешът на автора тук и по-нататък е да съобрази логиката на извършвания от него анализ с методологическата ориентация, открита и използвана от Макс Вебер за първи път в неговите известни социологически трудове, преведени вече и на български език – Вебер, М., Протестантската етика и духът на капитализма, С., 1993 и Вебер, М., Социология на господството и Социология на религията, С., 1992; Вебер, М., Смисъл и ценност, С., 1998 и др.

³ Добриянов, Величко, Атанас Атанасов, Велина Топалова, Тодор Петев, Силвия Дилова, Живка Стаменова, Начин на живот на родопското население. Състояние, фактори, перспективи, Издателство на Българската академия на науките, С., 1992.

⁴ Пак там, с. 157.

⁵ Пак там, с. 160 – 164.

⁶ Пак там, с. 163; с. 164 – 167.

драстично по-лошо, защото се предполага, че: първо, по време на т.нар. “възродителен процес” главно по-високо квалифицираните и образованите представители на турския етнос тук са се заселили в съседна Турция (Божиков, П., 1994, с. 157-160) и второ, през последните години наблюдаваме също тук значително увеличаване на безработицата и съответно – масово обедняване на населението. Очевидно въздействието и на двата фактора не допринася за увеличаването на масовокомуникационната активност на интересуващите ни културноетнически групи в региона.

Социологическото изследване “Етнокултурната ситуация и отношението на населението на гр. Шумен към художествената култура”, проведено през 1993 г. със съдействието на канцеларията на Президента на Република България⁷ на свой ред документира, че почти половината от българското население на същия град не чете книги, докато три четвърти от турското население и близо 90 % от ромското население също не правят това. Общо в град Шумен по времето на регистрацията на изходните данни нараства *неупотребата* на средствата за масова комуникация, контактът с които естествено предполага определени интелектуални усилия, съответното образователно равнище и налични езикови умения на реципиентите – обстоятелство от особено значение за членовете на турския и ромския етноси. Докато българският дом е своеобразна “медийна къща” (телевизор, радиоапарат, телефон, грамофон, видео и пр.), за другите две етнически групи в града основно значение имат единствено телевизионният приемник и касетофонът (ст.н.с. Христо Бонев, проф. д-р Иван Джаджев, доц. д-р Росица Йорданова, 1994, цит. съч., с. 147 – 48). Причините за това състояние са тоталното присъствие на телевизията в социалното пространство и проблемите, с които е свързано организирането и разпространяването на етнически информационни предавания в региона.

Етнокултурните дистанции в града, освен на равнище реални културнокомуникационни контакти (които включват традиционните културни и социални институти – киното, театралната и концертната зала) се активират от събитията в Босна и Херцеговина и са свързани също и с особеностите на социално-икономическата ситуация. В същото време традиционната българска просветна и културна институция – читалището, според изследователите “може да стане интегриращ етнокултурен фактор при едно плуралистично и демократично обособяване в националната ни културна структура” (ст.н.с. Христо Бонев, проф. д-р Иван Джаджев, доц. д-р Росица Йорданова, цит. съч., с. 145 – 150).

Малцинствените групи на ромите у нас, както и в други източноевропейски страни (Кирай, З., 1994, с. 107 – 112) представляват голям и болезнен проблем на българското общество. При тази етническа група има множество нерешени въпроси, отново свързани с начина на живот и с бита на нейните членове, с работната заетост и с равнището на образование.

Качественото състояние на тези три основни признака при българските роми и днес предопределя като цяло ниски културни стандарти на живот (Колев, А., 1994, с. 74 – 83) и изключително ниско участие в масовокомуникационното общуване.

Съдържанието на същите признаци засяга непосредствено и отношението “ромски деца – семейство – училище”, което е предмет на социологическото и социалнопсихологическото изследване на причините за отпадането на ромските

⁷ Ст.н.с. Бонев, Христо, проф. д-р Иван Джаджев, доц. д-р Росица Йорданова, Етнокултурната ситуация и отношението на населението на град Шумен към художествената култура, Шумен – София, 1994.

деца от училище, проведено у нас в рамките на проекта “Права на човека” през 1996/97 г.⁸

Към причините, които определят отношението на децата на ромите в България към училището, авторите на изследването причисляват освен влошеното икономическо състояние на ромското население, така също и нагласите на членовете на ромското семейство към училищната институция, различните социални и психологически фактори, които обуславят възможността рано или по-късно учениците да я напуснат (Герганов, Е., Кючуков, Хр., 1999, с. 12–13; с. 34 – 48; с. 70).

Сред всички тях изпъкват социално-демографските характеристики на родителите, ценностните им системи, а също и “културните им интереси и активности” – “посещават ли кино, театър, концерт, четат ли книги, вестници и списания, участват ли в танцова група, оркестър, хор” (Герганов, Е., Кючуков, Хр., цит. съч., с. 49). Тъкмо те определят и специфичното отношение и поведение на родителите към децата в семейството и изграждането в тях на положителна или на отрицателна нагласа към духовните ценности, към образованието, към запазването на традициите и човешкото достойнство. От анализа на получените емпирични данни става ясно, “че четенето създава нагласи към духовните ценности или го засилва, ако са създадени... Колкото анкетираните по-често четат книги, толкова по-изразена е нагласата им към духовните ценности. Аналогичен е резултатът и при четене на вестници и списания” (Герганов, Е., Кючуков, Хр., цит. съч., с. 61).

Изследователите привеждат данни за отчуждаването на ромските деца от училището и в други европейски страни и в САЩ. Сред причините, които допринасят за отпадането на децата от училището, те подчертават “стереотипите и предразсъдъците спрямо ромското население”, “трудната адаптация” към училищната среда и културните условия за живеене,⁹ които, разбира се, предполагат и съответния тип комуникационна среда, културнокомуникационни условия и активност.

В регионалния доклад за човешкото развитие и за положението на ромите в Централна и Източна Европа на Програмата на ООН за развитие (ПРООН) и Международната организация на труда (МОТ) се отбелязва следното:

“В Централна и Източна Европа тревожно висок дял роми – в някои случаи по-висок от 70 % – получават своите доходи основно от бюджетни трансфери като детски надбавки, обезщетения за безработни или пенсии. В същото време здравните показатели за това население са непропорционално лоши на фона на средните за страните, а образователното ниво – неадекватно за придобиването на пазарни умения. Тези проблеми повишават зависимостта от държавата и образуват порочен кръг, който още повече задълбочава социално-икономическата пропаст между ромите и мнозинството с разрушителни социални и политически последици.” (Извън капана на зависимостта. Регионален доклад за човешкото развитие, Регионално бюро на ПРООН за Европа и ОНД, 2002, Предисловие).

Резултатите от същия доклад относно положението на ромите в България, Румъния, Словакия, Унгария и Чехия и специално относно образователната активност потвърждават, че основните причини за изключването им от системата на образованието имат икономически характер – бедност,

⁸ Герганов, Енчо, Христо Кючуков, Образователни нагласи на ромите в България, Тилиа, София, 1999 г.

⁹ Герганов, Е., Кючуков, Хр., цит. съч., с. 10 – 12.

ангажименти около осигуряването на прехраната или възпроизводство на гето-културата (Регионален доклад за човешкото развитие, с. 5).

Безработицата е изключително висока сред ромите в изследваните държави – тя варира между 64 % (Словакия) и 24 % (Румъния).

Данните за България посочват стойност на същия показател (според широката дефиниция на МОТ) малко над 50 %.

Делът на разходите за храна в домакинствата, който е друг симптоматичен показател за бедност, според същия доклад, на свой ред е висок – само в Чехия този дял е под 50 % от общите домакински разходи, докато в другите държави той варира между 52 % за Унгария и 69 % за България (Регионален доклад за човешкото развитие, с. 3 – 4; с. 37).

Комуникационната активност е съсредоточена главно в сферата на междуличностните взаимоотношения, осъществявани между самите роми – за сметка на взаимодействията между тях и представителите на мнозинствата в отделните страни. Това са всекидневните съседски взаимоотношения и “контактите, опосредствани от децата”. В същото време моделите на взаимодействие “между различните етнически общности са предопределени от нуждите за оцеляване. Взаимодействията между бедни роми и бедни не-роми са по-чести, отколкото тези между бедни и богати роми, което подсказва съществуването (или появата) на класов, а не етнически тип солидарност” (Регионален доклад за човешкото развитие, с. 6).

Формите на технически опосредствената комуникация, използвани от ромите – в сравнение с посочените по-горе данни за другите етнически групи в България – също са впечатляващи. Така радио в България не слушат приблизително 55,0 % от ромите; книги не четат около 77,9 %; не използват телефон около 84,4 %; мобифон не притежават около 95,4 %; не слушат компакт-дискове около 97,7 %; сателитни антени притежават около 12,5 %, а телевизия гледат около 75,6 % (Регионален доклад за човешкото развитие, с. 111 – 112).

Предварителният извод, който можем да направим, е, че в различните страни и региони на света днес (също както и у нас) наблюдаваме отделни факти, които свидетелстват за съществуването на не-равнопоставеност по отношение на комуникационната активност на членовете на социалните групи. Можем да разширим този предварителен извод и да допуснем – на основата на приведените данни в множество официални международни издания¹⁰ – че и в целия съвременен свят днес съществува “комуникационно разслоение” или “неравенство” или “комуникационна” стратификация¹¹, които контрастират драстично (директно или индиректно) с процесите на демократизация, на информатизация и на глобализация на отделните общества. В същия контекст вече можем да развием по-горе зададения въпрос и да запитаем също – единствено историческото развитие в отделните страни ли е основната причина за стратификацията, за неравнопоставеността или за неравенството в комуникационно отношение в тях или най-малкото – подчертаването на историческите обстоятелства в качеството им на изчерпателно обяснение (в посочения смисъл) достатъчно ли е?

¹⁰ Вж. World Communication and Information Report 1999 – 2000, UNESCO, 1999; World Information Report 1997/98, UNESCO, 1997; World Communication Report, UNESCO, 1997; World Telecommunication Developing Report, Geneva, International Telecommunication Union, 1995; UNESCO Statistical Yearbook 1997, Paris и др.

¹¹ Вж. Тилкиджиев, Н., Средна класа и социална стратификация, София, 2002.

Едва ли само с посочването на конкретни исторически причини или с разглеждането на специфичните условия например в живота на българите ще можем да обясним – дори и днес, факта, че създадената в следосвобожденска България учебно-образователна система до началото на Балканската война (1912 г.) превъзхожда съществуващите такива в съседните на България държави, разположени също на Балканския полуостров.

Икономическият възход на съвременните държави, както преди двеста и петдесет и повече години, продължава да бъде зависим от **“способността на нагласата на човека към определени видове практически рационално жизнено поведение”** (Вебер, М., 1993, с. 15). Защото същата тази **човешка способност** – както това доказва цитираният автор в своя известен труд – **едновременно с техническите възможности** впоследствие довежда до възникването и развитието на “специфичния западноевропейски капитализъм”.

Нека доуточним, че **едновременно с всичко това** – подробно изложено и анализирано от Вебер, **съществена роля и значение в същите тези процеси имат развитието, усвояването и прилагането в човешката жизнедейност на разнообразните форми на комуникацията между хората**. Те изобщо предшестват социалния живот на обществото, както и появата и развитието на неговите структури, на тяхното взаимодействие. Благодарение тъкмо на тях – на създаването, разпространението и усвояването на предметните съдържания на създадените символи-съобщения (Братанов, П., 2003, с. 195 – 202) стават възможни и процесът на социализация, и появата на научно-техническите постижения и, може би, най-важното – **става действителност самата способност за акомодация, за адаптация или за приспособяване към непрекъснато променящите се социално-културни и жизнени условия на индивидите**.

Сърцевината на тази изключителна способност обаче са социалната ориентация на хората, особеностите на социално-психологическия им характер, ценностите и културните им традиции. И днес например в японското управление на организациите намират проявление характерната мотивация на японеца и неговите ценности, които в съответствие с философското наследство на Конфуций отговарят също и на “строга йерархия в колективното общество, членовете на което поддържат и изразяват абсолютна лоялност и подчинение на авторитарността в него”. Негативното отражение на същата тази мотивация и ценности върху корпоративната практика днес става причината за търсенето на “форми на интегрирани образователни програми, които да позволят развитието на творческото начало още в училище” (Lau, J.B., Shani, A.B.(Rami), 1992, pp. 210 – 211). Разбира се, това ни най-малко не омаловажава забележителния подем, който Япония постигна за последните 50 г., и превръщането ѝ в световна индустриална сила.

В контекста на комуникационното разслоение налице е следователно конкретен въпрос за предразположението на социалните групи или по-точно за способностите на техните членове да създават, да развиват и да запазват съществуващите културни традиции спрямо динамиката на промените във формите на социалната комуникация в определено време и място.

Конкретните отговори на същия този въпрос предполагат определянето на източниците на различното културнокомуникационно поведение на отделните индивиди. По всяка вероятност тези източници следва да бъдат потърсени във вътрешната същност и в спецификата на различните форми (традиционни и не-

традиционни) на социалната комуникация, а и в различните е конкретноисторически проявление. Освен това за всеки отделен случай, изглежда, е необходимо детайлно разглеждане на отделните им елементи, а и на тяхното взаимодействие във времето, също както и на ролята им във формирането на взаимоотношенията между социалните структури.

Комуникационното неравенство и днес в отделните страни като качествено състояние остава приблизително същото, каквото е било преди пет или повече години – обстоятелство, потвърждавано от статистическата и официално публикуваната информация.

Същото това неравенство засяга изобщо стандартите на икономическото, социалното и културното съществуване на хората. То е свързано и с възприемането и усвояването от тях и на политическите ценности, които лежат в основата на модерните демокрации и които легитимират и гражданските и личните човешки права. В този смисъл бедността, която логично довежда и до културна алиенация (Сотирова, Д., 1998), съвсем не улеснява развитието на гражданското общество и структури – свършено необходимо (но и недостатъчно, както виждаме) условие за усъвършенстването на темповете на растежа.

Докладът на Световната банка, който ранжира политическите системи на страните “в преход” и който отрежда на България място в групата на “Концентрирани политически режими”, например заключава, че българската демокрация съвсем не е конкурентна демокрация и в страната не е създадена трайна подкрепа на осъществяваните реформи. Фактор в този смисъл е политическата поляризация, която при това е съпроводена и с още по-голяма концентрация на власт и с икономическа дестабилизация.¹²

В същия този контекст все пак известен оптимизъм вдъхва последният доклад на Икономическата комисия на ООН за Европа, в който са разгледани показателите за състоянието на страните “в преход”, публикуван в началото на март 2003 г. В него е отбелязано, че България лесно ще може да изпълни критериите за присъединяването към зоната на еврото, защото към момента на анализа притежава една от най-динамично развиващите се икономики на европейския континент. Предполага се, че до края на 2003 г. фискалната конкретизация и показателят за макроикономическа стабилизация на страната ще достигне стойността 4,8 %, което надвишава неговата стойност за предходната година с 0,6 % и с близо 2,0 пъти средната стойност на същия показател, отнесен към всички европейски страни. Друг индикатор за положителните макроикономически характеристики на България днес, отбелязан в доклада, е управлението на външния дълг – в началото на настоящата година той е равен на 57 % от БВП, докато през периода 1995-1997 г. той е достигал до около 150 % от БВП.¹³

Използвана литература

1. Вебер, М., Смисъл и ценност, С., 1998.
2. Вебер, М., Протестантската етика и духът на капитализма, С., 1993.
3. Вебер, М., Социология на господството и Социология на религията, С., 1992.

¹² В. “24 часа”, 18 януари 2002 г.

¹³ В. “Cera” – 05. 03. 2003 г.

4. Добриянов, Величко, Атанас Атанасов, Велина Топалова, Тодор Петев, Силвия Дилова, Живка Стаменова, Начин на живот на родопското население. Състояние, фактори, перспективи, Издателство на Българската академия на науките, С., 1992.
5. Божиков, П., 1994, с. 157-160.
6. Ст.н.с. Бонев, Христо, проф. д-р Иван Джаджев, доц. д-р Росица Йорданова, Етнокултурната ситуация и отношението на населението на град Шумен към художествената култура, Шумен – София, 1994.
7. Братанов, П., Модели на социалната комуникация, С., 2003.
8. Герганов, Енчо, Христо Кючуков, Образователни нагласи на ромите в България, София, 1999 г.
9. Кирай, З., Комуникацията между етносите в закона за унгарските малцинства, Сп. “Проблеми на културата”, С., 1994, / 2, 3.
9. Колев, А., Ромите в жинота на българския народ, Сп. “Проблеми на културата”, С., 1994/ 2, 3.
10. Извън капана на зависимостта. Регионален доклад за човешкото развитие, Регионално бюро на ПРООН за Европа и ОНД, 2002.
16. Тилкиджиев, Н., Средна класа и социална стратификация, София, 2002.
17. Lau, B., Shani, A.B.(Rami), Behaviour in Organizations. An Experiential Approach, IRWIN, 1992
18. McQuail, D., Mass Communication Theory. An Introduction, Sage Publications, Ltd, London, 1989.
19. UNESCO Statistical Yearbook 1997, Paris.

12 декември 2003г.
Благоевград